

A VARJASKÉRI TEMPLOMROM KUTATÁSA, ÁLLAGMEGÓVÁSA

KELEMEN BÁLINT ZOLTÁN¹ – MOLNÁR ISTVÁN² – STIBRÁNYI MÁTÉ³

Magyar Régészeti 14. évf. (2025) 1. szám, pp. 31–37.

Somogyszentpál külterületén, szántóföldek között, a mára felhagyott „Töröktemető”-ben található az egykori Varjaskér falu templomának romja. Állagmegóvása és a terület rendezése 2024-ben a Market Építő Zrt. ROM Vándor örökségmentő programjának keretében, Belec Páter programigazgató irányításával valósult meg. Molnár István régész vezetésével régészeti kutatás, dr. Stibrányi Máté irányításával pedig a terület régészeti geofizikai felmérése valósult meg. A tervezést Kelemen Bálint építész vezette.

Kulcsszavak: Árpád-kor, templom, állagmegóvás, műemlék

A varjaskéri templomrom (1. kép) a ROM Vándor program negyedik helyszíne a töki, az Aszófő–kövesdi és a Tatabánya–csákányospusztai templomromok után. Az építőipar kiemelt szereplőjeként a Market Építő Zrt. egy olyan komplex vállalati társadalmi felelősségvállalási (CSR) programot valósít meg, amely kapcsolódik tevékenységéhez, illeszkedik hitvallásához, értéket teremt, több éves időszakot átível és országosan kiterjeszthető. A program legfőbb célja épített örökségünk, elsősorban szakrális Árpád-kori rom emlékeink szakszerű állagmegóvása, konzerválása, környezetük rendezése, valamint e különleges műemlékeink országos népszerűsítése. A program több rangos szakmai elismerésben is részesült: 2024-ben elnyerte az ICOMOS Magyar Nemzeti Bizottságának „Példamutató Műemlékgondozásért” díját, a Média Építészeti Díj „Épített környezet” díját, illetve 2025-ben a DoingGood CSR Award „Értékmentő, értékátadó tevékenységek” kategóriájának fődíját. A varjaskéri templomrom konzerválását és bemutatását 2025-ben szintén ICOMOS-díjjal tüntették ki.

1. kép. A helyreállított varjaskéri templomrom
(Gulyás Attila, Market Építő Zrt.)

TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

A mára elpusztult Kér település neve utal az egykor ott leteleplő törzs nevére, lakói eleinte a Balaton déli partja menti hadiút védelmét biztosíthatták. Első okleveles említése 1292-ből származik (IPOLYI et al. 1867, 393; BORSA 1995, 20, DL 40447), majd az 1321-es oklevélben Ker és Keer alakban fordul elő (NAGY, NAGY & VÉGHÉLY 1871 I, 203). Pápai tizedjegyzékben (FRAKNÓI & LUKSCSIS 1870, 70, 78, 82) 1333–35 között már szerepel a templom mint a somogyi főesperesség része. Egy 1481. február 15-én kelt feljegyzés szerint a Bertalan nevű kéri káplán és pap a kéri vicecuratussal és a szentgyörgyi plébánossal együtt jár el István szentkirályi nemes végrendelkezése ügyében (BÁNDI 1986, 58, DL 18452). Az 1536-os adólajstrom említi a falu templomát; ezidőtájt Török Bálint a település földesura (CSÁNKI 1894, 619). 1598–99-ben a falu Török István tulajdona; őt 1660-ban Zankó Miklós váltja, 1703 táján pedig Zankó Miklós és Boldizsár birtokolják (CSÁNKI 1914, 170). 1719-ben már az új, tótszentpáli barokk templomot használta Varjaskér, de

¹ Építész-mérnök, műemlékvédelmi szakmérnök KÖZTI Zrt., email: kelemen@kozti.hu

² Régész, Rippl-Rónai Múzeum, email: molnaristvan74@yahoo.com

³ Régész, Munifex Kft., email: stibranyi.mate@munifex.hu

még emlékeztek a török időkben rommá vált egykori templomra (DÓKA 1997, 139). Varjaskér 1723-ban a Zankó családtól a gróf Harrach család birtokába kerül, majd 1733-ban a Hunyady család birtokaként tűnik fel a forrásokban (CSÁNKI 1914, 170). Egy 1736-os latin forrás (BOGDÁN 2004, 9) így ír a rommá vált templomról: „a falun kívül, de ahhoz közel, régi, hatalmas (*grandis*), részben romos s elhagyott egyház áll, toronnyal. Romjai helyreállíthatók (*reparatione digna esset*).” Az 1743-as latin nyelvű canonica visitatio (BOGDÁN 2004, 9) egy lepusztult, tornyos templomromról tesz feljegyzést: „Varjaskéren a falun kívül, de ahhoz közel hatalmas romos elhagyott egyház áll, toronnyal. Hogy ki a védőszentje? nem tudni”.⁴ 1767-től a herceg Eszterházy Miklós birtokolja a falut (CSÁNKI 1914, 170). 1864-ben a varjaskéri Váry nevű jegyző jelentésében (BOGDÁN 2004, 9) szerepel újra a rom: „...faluhoz jó távol áll még most is egy régi templom eleje, monda szerint eztet a törökök lövöldözték, szinte a berekibe volt várral együtt. E templom körül jelenleg temető van.” 1928. március 15-én a közeli Tótszentpáli és Varjaskéri községeket egyesítették (*Belügyi Közlöny* 1928:14, 279; *Uj-Somogy* 1928. március 15, 3) először ideiglenes névvel Tótszentpál, majd június 3-tól Somogyszentpál néven (*Somogyi Ujság* 1928. június 3, 5).

A BEAVATKOZÁS ELŐTTI ÁLLAPOT

A romról 1914-től állnak rendelkezésre rajzok és fotók; ezek alapján állapota alig változott az elmúlt 100 évben. A rom körül orgonabokrok, néhány fa, illegális ásatások árkai, a nyugati oldalon egy nagyobb omladékhalom volt a konzerválás előtt. Elszórtan heverték régi sírkövek, illetve téglafalazóelemek. A téglalap alakú telket árok határolja, bejárata a nyugati oldalon nyílik ma is; gépjárművel földúton a telekhatárig közelíthető meg.

A templom nyugati fala maradt fenn (2. kép). Anyaga téglafalazóelemek, amely helyenként homokkőfalazóelemeket is tartalmaz, átlagos vastagsága 80 cm, a magassága kb. 6,5 méter. Főleg a talaj közelében a falköpenyben kiomlások, erózió volt megfigyelhető, helyenként moha telepedett meg. A falazat egésze kompakt, jó magtartású volt, állékonysága szélterherre azonban nem volt igazolható.

A homlokzat tengelyétől déli irányba eltoltan egy nagyméretű kiomlás volt, benne az egykori kapu utaló elemekkel. A belső oldali áthidaló fészkek alatt jól kivehetőek voltak a rézsűs káva darabjai kétoldalt, vállmagasságban, illetve az északi kávéban az egykori kapurekesztő gerenda lenyomata. A nyugati oldalon, a fal két szélén egy-egy támpillér csonkját, keletről a templom északi és déli falának maradványait, míg a fal két oldalán gerendalyukakat figyelhettünk meg. A nyugati homlokzat déli szélén, magasan (kb. a támpillér egykori tetejének a magasságában) egy mély horony látható, amely talán egy teljesen körbe nem futó övpárkány fészke lehetett. Eredeti vakolat a fal keleti oldalának északi felén, az egykori harántfal csonkja mellett maradt meg.

2. kép. A helyreállítás előtti állapot
(Kelemen Bálint, Közti Zrt.)

RÉGÉSZETI FELTÁRÁS

A Somogyszentpál melletti varjaskéri templomrom Somogyszentpál–Töröktemető régészeti lelőhelyen található (azonosító száma: 48700), emellett műemléki védelmet is élvez (törzsszám/azonosítószám: 4533/8092). Magasan álló falmaradványai ellenére sem tartozik az alaposan kutatott lelőhelyek közé. Néhány helyszíni szemle és terepbejárás mellett csak egy az 1960-as években végzett „amatőr ásatásról”

⁴ Fordítás.

3. kép. A kapu feltárása
(Molnár István, Rippl-Rónai Múzeum)

van tudomásunk. Sajnos az utóbbiról is csak évtizedekkel későbbi, több valószínűtlen, ma már ellenőrizhetetlen állítást is tartalmazó beszámolókból értesülünk (BOGDÁN 1981; 1987).

A 2024. április 17–18-án a kaposvári Rippl-Rónai Múzeum munkatársai által végzett régészeti feltárás is csak kis területre terjedt ki. A kutatást a Market Építő Zrt. felkérésére és költségén végeztük, a célunk az volt, hogy a tervezett műemléki helyreállítás terveihez adatokat szolgáltatassunk.

A nagyjából $3 \times 1,5$ méter nagyságú 1. szelvényt az egykori nyugati bejáratnál jelöltük ki (3. kép). A mai egyenetlen, ferde felszíntől kb. 50–80 cm mélységig bolygatott kevert réteget kellett eltávolítanunk, hogy elérjük a kapu alatti alapfalat, amelyet sajnos roncsoltak az újkorban az építőanyag kitermelésekor. A déli sarokban talált kétféle eredeti felület és a fal alsó részén megmaradt vakolat indulása jelöli ki a küszöb egykori szintjét. A kapu melletti falszakaszok erősen sérültek, de néhol még megfigyelhető volt egy ferde falsík, amely a keletre szélesedő bejárat nyoma. Ennek folytatását megtaláltuk a föld alatt, a küszöb szintje felett is. Az alapozás habarcsba falazott téglákból, tégladarabokból és kevés kődarabból épült.

A nyugati fal sarkain álló, átlós helyzetű támpillérek csonkjai előtti és alatti területet egy-egy $2 \times 1,5$ méteres kutatászelvénnel (2. és 3. szelvények) vizsgáltuk (4. kép). Az újkorban jórészt kitermelték a támpillérek alapozását is, de a maradványokból megállapítható volt, hogy egyszerre épületek a templom nyugati homlokzatával, a feltételezett toronnyal. Hasonló módon készültek, néhány kődarab is volt a habarcsba tett téglák között. A támpillérek 1–1,1 méter hosszúak voltak; az északnyugati támpillér alapozásának alja 100, a délnyugatié 140 cm-rel mélyebben volt a küszöb egykori szintjénél. A 3. szelvényben látszott a délnyugati sarok falának alapozása is, amely kissé kevésbé mély, mint a hozzá csatlakozó támpilléré.

A nyugati homlokzat előtti területen és az egykori templombelső területén is kisebb dombocskák látszottak. Mivel felmerült a lehetőség, hogy ezek alatt falak rejtőznek, a 4. és 5. szelvénnel átvágtuk ezeket. Megállapítottuk, hogy megmozgatott, kevert földet tartalmaznak, talán az 1960-as évekbeli „feltárás” nyomait.

RÉGÉSZETI GEOFIZIKAI MÉRÉS

2024. április 2-án régészeti geofizikai vizsgálatot (magnetométeres és földradaros felmérést) végeztünk a templom helyszínén és környezetében.⁵ A magnetométeres mérés kevés értékelhető adatot szolgáltatott

4. kép. Az északi támpillér feltárása
(Molnár István, Rippl-Rónai Múzeum)

⁵ A magnetométeres felmérés egy SENSYS MXPDA 5 csatornás magnetométerrel történt, az adatok feldolgozását Pethe Mihály végezte. A földradaros mérést egy ImpulseRadar CO4080 földradarral végeztük, az adatokat Klembala Zsombor dolgozta fel.

a rom környezetében, azonban arra alkalmas volt, hogy kizárjuk a templom közelében egyéb egykori épület nyomait. A földradaros mérés viszont jól felhasználható eredményeket hozott a felszín alatti falak vizsgálata szempontjából. A még álló nyugati templomfaltól keletre egyértelműen megfigyelhetőek voltak egy viszonylag nagy méretű, 18×7 méteres, keletelt, egyenes szentélyzáródású templom alapfalai.

A mérés eredményei alapján megfigyelhető, hogy a templom legalább két periódusban épült ki. Egyrészt megfigyelhetőek egy jellegzetesnek mondható, 11×7 méteres, egyenes szentélyzáródású templom alapfalai, a hajó nyugati részén két támpillérral. Ezen kívül látható a templom nyugati falához épített, sarkain masszív támpillérekkel megerősített, 7×7 méteres négyzetes toronyalapozás is; a ma is álló rom ennek nyugati falával azonos. Ezen kívül a szentély északi oldalához is építettek egy nagyméretű helyiséget (sekrestyét vagy kápolnát). A különböző periódusok alapozási szintjei a mérésen jól láthatóan elkülönülnek: míg a korábbi templom alapfalai a felszíntől számított 1,8–2 méteres mélységig láthatóak, a torony és az oldalépület alapozása ennél kb. fél méterrel mélyebben, 2,3–2,5 méteres mélységig figyelhető meg. Ez egyben azt is jelenti, hogy a templom falai a föld alatt viszonylag jó állapotban őrződtek meg a felszíntől számított 0,5 métertől 2–2,5 méteres mélységig terjedő sávban.

A jelenleg is álló faltól nyugatra a jelentős felszíni nyomok ellenére sem volt látható semmilyen falalapozás nyoma; ezek szerint az itteni talaj-egyenetlenségek inkább rablógödrök nyomai lehetnek. A mérésen felismerhető még a cinteremfal téglából rakott falának északi része. Ez jóval sekélyebb alapozású, mint a templomfal, csupán a felszíntől 0,5–1 méteres mélységig figyelhető meg. Keleti irányban kissé kelet felé hajlik, ami arra utalhat, hogy ezen a részen volt a cinterem bejárata. A mérés alapján a cinterem falain belül nem állt egyéb épület; csak kisebb, valószínűleg sírokhoz köthető anomáliákat tudtunk azonosítani.

A TEMPLOM ÉPÍTÉSTÖRTÉNETE (6. KÉP)

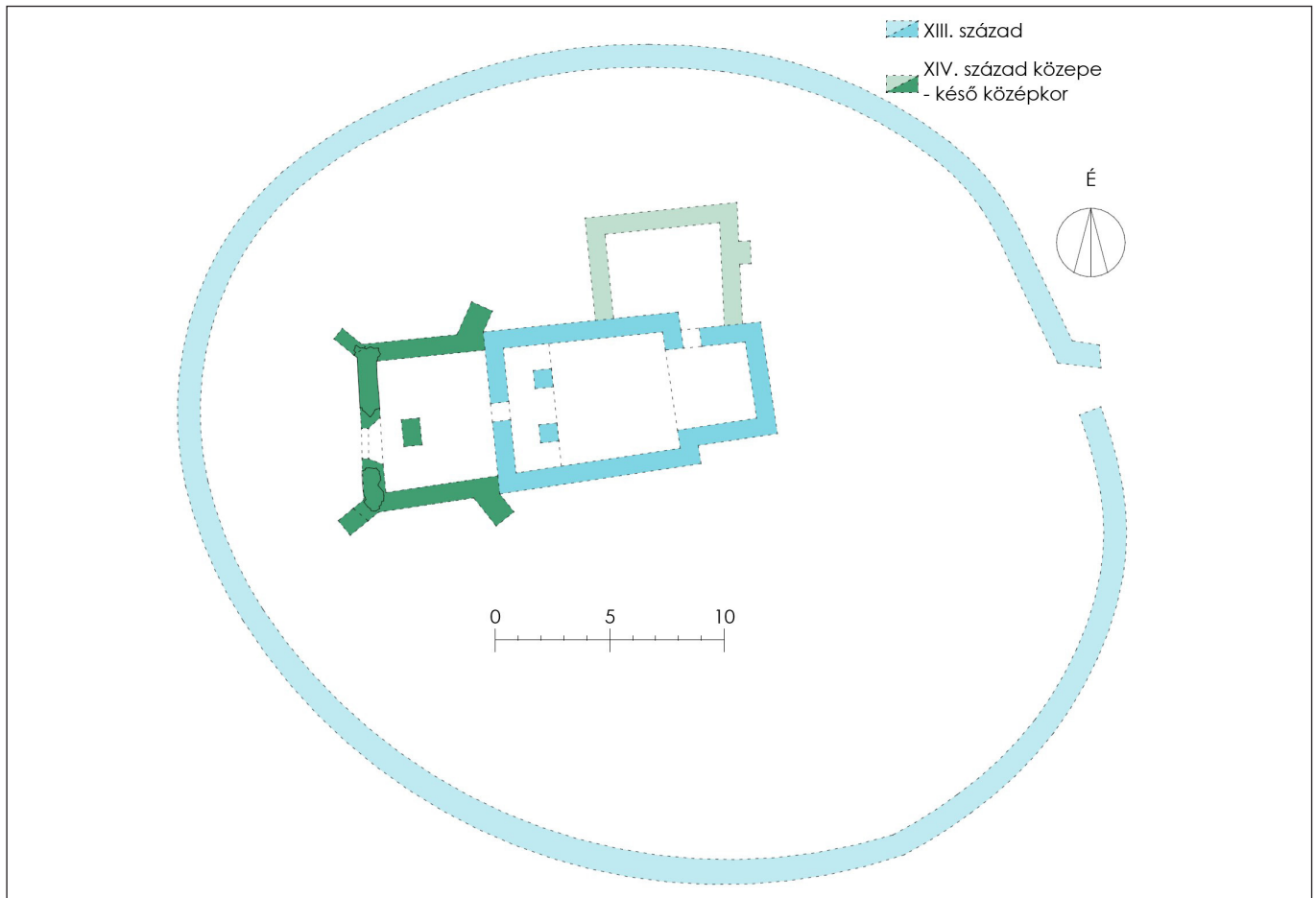
A történeti kutatások, a régészeti feltárás és régészeti geofizikai mérés alapján megkíséreltük pontosítani a templom építéstörténetét.

XIII. század

Az első építési periódusban a cinteremfal és egy 11×7 méteres, egyenes szentélyzáródású, nyugati oldalán kegyúri karzatos falusi templom épülhetett fel, téglafalazattal. A karzat közelében talált égett fagerendák maradványai faszervezetű karzatra és/vagy fagerendás födémű templomra engednek következtetni. A templomhajó padlóját fakockákkal burkolhatták.

5. kép. A varjaskéri templom területén végzett földradaros felmérés eredménye (a felszíntől számított egy méteres mélységszelvényen), valamint a mérés értelmezése (Stibrányi Máté, Munifex Kft.)

6. kép. A varjaskéri templom periodizációja (Kelemen Bálint, Patak Gergely, Közti Zrt.)

XIV. század közepe– késő középkor

Újabb építési periódus(ok)ban, mélyebb alapozási síkkal épült a szentély északi falához egy sekrestye, illetve nyugati irányból egy 7×7 méteres alaprajzú saroktámpilléres építmény, nyugati bejárati kapunyílással. Ez utóbbinak a nyugati téglafala maradt fenn a térfelszín fölött. Mind a falusi templomok nyugati irányú, karzattal, toronnyal való bővítése, mind a sekrestyék építése jellemzőnek mondható a korban. Az utolsó, a templom még működő, álló voltát igazoló említés az 1536-os adólajstrom.

A templom a török korban pusztulhatott el, romként először 1719-ben említik. A területét az újkorban temetőként használták, a temetkezést mára felhagyták.

A ROM HELYREÁLLÍTÁSA

A felújítási koncepció (és a ROM Vándor program) alapvetése a rom műszaki felújítása, a romban rejlő esztétikai és történeti értékek, a poétikus rom és a táj természetes és harmonikus viszonyának megőrzése volt, minimális, (szándékaink szerint) értéknövelő kortárs kiegészítéssel (7. kép). A legfontosabb feladat a rom konzerválása volt, a falfelület és fugák tisztítása, a meglazult téglák visszabontása és újrafalazása, a kisebb kiemlések kifalazása a naturalisztikus romkontúr megőrzésével és a lehető legkisebb szerkezeti és aránybeli hozzátétellel. A falhoz egyetlen új szerkezet épült hozzá, ami stabilizálja a romfalat, ugyanakkor kortárs esz-
közökkel jelzi az egykori kapu helyét és léptékét, kijelöli a tér szakrális fókuszpontját, illetve betölti az információs tábla szerepét is. Ez a kapu/stabilizáló szerkezet 2 cm vastag korten acéllemezből készült, színe a téglafalazat színével harmonizál, felülete szintén rokon az eredeti téglafelület heterogén megjelenésével (8. kép).

Az egykori temető, a templom és a sekrestye alapfalait, amelyek a rom körül a régészeti geofizikai mérések alapján beazonosíthatók voltak, alacsony földsáncok jelölik. A cinteremfal nyomvonalának folyamatoságát az orgonával fedett területen kivágott bokorsáv jeleníti meg. A rom környezete is új életre kelt

7. kép. A helyreállított rom, körülötte az idővel befűvesedő, térszín alatti falak jelzésére szolgáló dombokkal (Market Építő Zrt.)

9. kép. Napéjgyenlőség (Kelemen Bálint, Közti Zrt.)

8. kép. Kapujelzés és egyben stabilizáló szerkezet (Molnár Péter, Market Építő Zrt.)

az orgonabokrok megmetszésével, a terület tereprendezésével és gyepesítésével. Külön érdekesség, hogy a tavaszi és az őszi napéjgyenlőségek idején a lenyugvó nap fénye a kapunyíláson keresztül a templom tengelyében a szentély keleti faláig világít be (9. kép).

FELHASZNÁLT IRODALOM

Bándi Zs. (1986). A szakácsi pálos kolostor középkori oklevelei. *Somogy Megye Múltjából – Levéltári Évkönyv* 17, 27–66.

Bogdán, T. (1981). Varjaskér történelmi emlékei. *Somogyi Honismereti Híradó* 1981:2, 10–15.

Bogdán, T. (1987). Templomok, kőkeresztek Somogyszentpálon. *Műemlékvédelem* 1987:4, 270–274.

Bogdán, T. (2004). *Somogyszentpál egyháztörténete. (Templomok, papok, kőkeresztek, kegyszobrok, síremlékek)*. A Somogyi Honismeret Kiskönyvtára 2. Kaposvár.

Borsa I. (1995) A somogyi konvent oklevelei az Országos Levéltárban (1215–1300). *Somogy Megye Múltjából – Levéltári Évkönyv* 26, 3–18.

Kelemen Bálint Zoltán – Molnár István – Stibrányi Máté • *A varjaskéri templomrom kutatása, állagmegóvása*

Csánki, D. (1894). *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában II.* Budapest.

Csánki, D. (1914). *Magyarország vármegyéi és városai: Somogy vármegye.* Budapest.

Dóka, K. (szerk.) (1999). *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 4, Veszprémi egyházmegye.* Budapest.

Fraknói, V. & Lukcsics J. (szerk.) (1870). *Monumenta Romana Episcopatus Vespreniensis I.* Buda-Pestbuda.

Ipolyi A., Nagy I., Paur I., Ráth K. & Véghely D. (szerk.) (1867). *Hazai Okmánytár (Codex diplomaticus patrius) IV.* Győr.

Nagy Imre, Nagy Iván & Véghely Dezső (szerk.) (1871). *A zichi és vászonkeői Gróf Zichy család idősb ágának okmánytára I.* Pest-Budapest.